

9. Феннич В. П. Цивільний процес : Конспект лекцій. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво Закарпатського державного університету, 2005. Частина 1. 130 с.

Работинська В.О.

здобувач,

Ужгородський національний університет

РОЗВИТОК ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПЕРІОД ЦАРСЬКОЇ РОСІЇ

На території Росії в першій половині XVII ст. нормою стало сполучення усності та писемності при вирішенні спорів, що пізніше було закріплено в Соборному уставі 1649 р. Однак поступово усний порядок розгляду справ в суді поступився писемному, що стало наслідком поширення одного із найважливіших принципів феодально-абсолютистського процесу – таємності, який отримав своє закріплення у зв'язку з прийняттям у 1715 р. «Краткого изображения процессов и судебных тяжб» [1, с. 14]. Окремі представники юридичної професії того часу виступали за поширення принципу гласності в цивільному судочинстві та запровадження механізму публікації судових рішень [2, с. 289-290]. Але такі висловлювання ні до чого не привели.

Процесуальна форма розгляду цивільних справ визначалася у нормативно-правовому акті «Про форму суду», що був виданий 5 листопада 1723 року Петром I. Цей указ відродив змагальні засади в цивільному процесі. Даним указом Петро I гарантував гласність для самих сторін, оскільки вони в обов'язковому порядку викликалися на суд письмового, а також визначалися законні підстави для неявки до суду [3, с. 27].

Проте в часи Катерини II указ «Про форму суду» був істотно змінений, де усні промови сторін були замінені письмовим провадженням, а змагальність процесу на інквізиційний тип [4, с. 741].

У 30-х роках XIX ст. у Росії була проведена масштабна систематизація законодавства, метою якої було ліквідувати архаїчні закони та побудувати нові, які б відповідали новим соціально-економічним відносинам. Унаслідок проведеної систематизації законодавства в царській Росії були видані два консолідуючі нормативні збірники – «Повне зібрання законів Російської імперії» (яке почало

видаватися з 1830 р.) та «Звід законів Російської імперії» (почав видаватися з 1833 р.). Саме за царським указом 1723 року «Про форму суду» був побудований цивільний процес, оскільки цей нормативний акт був включений у Звід законів Російської імперії у Том X частину 2 (ст. 1062-1125) [5, с. 50]. Проте як відмічають сучасники, на практиці того порядку суду, що був визначений указом «Про форму суду» вже давно ніхто не бачив [6]. Ось чому російські дослідники резюмують, що до 60-х років XIX ст. російський судовий процес вівся негласно не тільки для публіки, але і для самих сторін справи, які, виклавши свої письмові думки в процесуальних документах, до суду до винесення рішення більше не викликалися [7, с. 67-70].

У II пол. XIX ст. була проведена одна із найбільш радикальних буржуазних реформ у Російській імперії: судова реформа 1864 року. Зокрема, був прийнятий Статут цивільного судочинства 1864 року, норми якого були розміщені в I частині XVI тому Зводу законів Російської імперії.

Судова реформа 1864 року в царській Росії побудувала судову систему на докорінно нових засадах, які раніше ця країна не знала або вже давно не практикувала. Одною із таких засад, що були впровадженні в практику цивільного судочинства (в цей час відбувається формальне відокремлення цивільного процесу від кримінального) стало заміна канцелярської таємниці на принцип гласності.

Статут цивільного судочинства 1864 року детально регламентував гласність у вузькому та широкому значенні. Сторони мають право бути присутні під час всіх дій суду в судовому засіданні (ст. 13 Статуту), при допиті свідків та вчиненні всіх процесуальних дій за межами засідання (ст. 390, 414, 501 Статуту), переглядати в канцелярії суду всю документацію по своїй справі (ст. 271 Статуту), отримувати копії з процесуальних документів (ст. 854 Статуту), але вони не мають право бути присутніми в нарадчій кімнаті, де судді радяться (ст. 693 Статуту) [8].

Щодо гласності в широкому значенні, то право публіки бути присутньою під час розгляду справи було прямо закріплено в ст. 13 Статуту цивільного судочинства: «При всѣхъ дѣйствіяхъ судебныхъ установлений по производству гражданскихъ дѣлъ, за исключеніемъ случаевъ, положительно въ законѣ указанныхъ, допускается присутствіе тяжущихся и постороннихъ лицъ...». Коментатори Статуту цивільного судочинства 1864 року вказували значення гласності для цивільного судочинства: зменшення свавілля та упередженості суддів; 2) спонукання судді до ґрунтовного вивчення цивільної справи;

3) можливість стороннім особам вивчати практичний хід справи та бути корисним для уряду в подальшому; 4) обмеження суддівської влади [8].

Статут цивільного судочинства 1864 року передбачав наступні нормативні винятки із принципу гласності: а) взаємна домовленість сторін, підтримана судом (ст. 326 Статуту); б) якщо справа буде шкідлива для релігії, громадського порядку або моральності (ст. 325 Статуту), але кожна з сторін може вимагати допустити трьох осіб в зал суду за її вибором (ст. 622 Статуту кримінального судочинства); в) на час вирішення питання відводу судді у зв'язку із його зацікавленістю у справі (ст. 672 Статуту); г) по окремих категоріях цивільних справ (утримання позашлюбних дій, отримання прав на винаходи, інформація по яким не повинна розголошуватися, відновлення спільного проживання подружжя, утримання чоловіком дружини, яка проживає окремо від нього, про взаємні права та обов'язки батьків, які мешкають окремо від своїх дітей); г) якщо за дорученням суду член судової колегії або суддя одноособово вчиняються окремі процесуальні дії (напр., допит свідків у приватному будинку, куди кожна сторона може привести двох сторонніх осіб – ст. 390 Статуту); д) якщо публіка порушує порядок, тишу або правила пристойності [9, с. 125-126]. Відповідно до Статуту цивільного судочинства повинні були публікуватися судові рішення, але тільки касаційної інстанції (Сенату – *Авт.*), у яких містилися тлумачення закону [10, с. 5].

Але реалізація нововведень щодо гласного цивільного процесу нашою набула спочатку на певні матеріальні проблеми. Зокрема, занадто незручне розташування залів судових слухань, що були розташовані в самих дальніх кімнатах, за канцеляріями, заважало вільному входу і виходу бажаючих бути присутніми при судовому розгляді справ [1, с. 17].

Оскільки судова реформа 1864 року була одною із найрадикальніших реформ, то після так званої «політики реакції», що настала внаслідок терактів народовольців, студентських заворушень та робітничих страйків II пол. XIX ст. відбувається обмеження багатьох засад судочинства по політичним мотивам, у тому числі й принципу гласності. Хоча це мало більше відношення до кримінального процесу (присутність студентів допускалася з дозволу головуєчого, право проводити засідання при закритих дверях надавалося міністру юстиції тощо), але видавалися нормативні акти, які регламентували діяльність загальних судових установ, незалежно від категорій судових справ, які в них розглядалися. Зокрема, після вбивства Олександра II, в 1881 році було видано Положення Комітету Міністрів «Про заходи до збереження

державного порядку та громадського спокою», за яким Міністр внутрішніх справ або генерал-губернатори на територіях, що були оголошенні на стані посиленої або надзвичайної охорони мали право «вимагати розгляду при закритих дверях всіх тих судових справ, публічний розгляд яких може стати приводом для виникнення умов та порушення порядку» (п. 17) [11, с. 263]. Отже, даним актом допускалося закритий розгляд як кримінальних, так і цивільних справ.

Список використаних джерел:

1. Гаврилюк О. О. Принцип гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: дис. ...кандидата юридичних наук: 12.00.07 / Гаврилюк Олександр Олександрович. – Херсон, 2012. – 196 с.
2. История политических правовых учений: учебник / под ред. О. Э. Лейста. – М. : Юридическая литература, 1997. – 576 с.
3. Фоменко Е. Г. Принцип публичности гражданского процесса: истоки и современность: дисс. ...кандидата юрид. наук: 12.00.15 / Фоменко Елена Георгиевна. – М., 2007. – 206 с.
4. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / Владимирский-Буданов М. Ф. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 800 с.
5. Зеленьак Е. С. Інститут оцінки доказів у цивільному процесі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Зеленьак Едуард Степанович. – Ужгород, 2014. – 221 с.
6. Історія держави і права України. Підручник : у 2 т. / [В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Том 1. – К. : Ін Юре, 2003. – 656 с.
7. Полиева О. М. Принцип гласности и информационная открытость в современной системе российского правосудия / О. М. Полиева // Экономический Вестник Ростовского государственного университета. – 2009. – Том 7. – №4 (часть 3) – С. 67–70.
8. Уставъ гражданского судопроизводства 20 ноября 1864 года [Електронний ресурс] // Судебные уставы. Съ изложениемъ разсуждений, на коихъ они основаны. Часть первая. – Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. – Режим доступу: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/>
9. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Васьковский Е. В. ; под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М. : Издательство «Зерцало», 2003. – 464 с. – (Серия «Русское юридическое наследие»).
10. Энгельманъ И. Е. Курсъ русскаго гражданского судопроизводства / Энгельманъ И. Е. – [изд. 3-е, испр. и доп.]. – Юрьевъ: Тип. К. Маттисена, 1912. – 632 с.
11. О мерахъ къ охраненію государственнаго порядка и общественнаго спокойствія: Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное от 14 августа 1881 года // Полное собраніе законовъ Россійской имперіи. – СПб, 1885. – Т. I: Со дня восшествія на престолъ Государя Императора Александра Александровича по 31 декабря 1881 года. – С. 261–266.